

מבט שונה בהתנחלויות

מאחיזה בשטחים שולטים לפתרון בעיות חברתיות

אלוף בן

כל הממשלות שניהנו בישראל מאז 1967 פיתחו את ההתיישבות היהודית בשטחים, והיו מוכנות לשלם את המחיר הכלכלי של הקמת ההתנחלויות והרחבתן ואת המחיר המדיני של לחץ בין-לאומי ופגיעה בתדמיתה של ישראל. עיקרו של מפעל ההתיישבות בגדה המערבית הוקם בתקופת כהונתו של מנחם בגין כראש הממשלה. יורשיו המשיכו בפיתוח ההתנחלויות והתשתית התומכת בהן, בהבדלים שהושפעו פחות מאידאולוגיה ויותר מעצמת הלחץ הבינ-לאומי ומאיוצים פוליטיים פנימיים.

למרות הרצף שנראה בהתפתחות ההתנחלויות והתמיכה שקיבלו מכל הממשלות, הן מילאו יעדים לאומיים שונים בתקופות שונות. אפשר לזהות שלושה שלבים בהתיישבות הישראלית בגדה המערבית:

1. שלב ההקמה, מ-1967 עד 1992, אז נבנו התנחלויות כדי לעצב את גבול המדינה בעתיד, לחזק את אחיזתה של ישראל בשטח ולסכל את מסירת הגדה לידי גורם אחר. בשלב ההקמה נוצרה מפת ההתיישבות הנוכחית בשטחים.
2. שלב ההבחנה, מ-1992 עד 2005, אז התקבע ההבדל בין גושי ההתנחלויות, המיועדים לסיפוח לישראל בהסדר הקבע, ובין ההתנחלויות המבודדות בגב ההר ובבקעת הירדן, שהוצגו כקלפי מיקוח במשא ומתן עם הפלסטינים. ההבחנה הייתה פונקציה של גודל היישובים וריחוקם מהקו הירוק. גדר הפרדה, שהוקמה כמענה לטרור המתאבדים הפלסטיני, יצרה חץ פיזי בין שני סוגי ההתיישבות. ההבנות בין ראש הממשלה אריאל שרון לנשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש, שהושגו בתמורה לפינוי המתנחלים מרצועת עזה בתכנית ההינתקות, העניקו תוקף מדיני למדיניות ההבחנה.

אלוף בן, פרשן מדיני, הארץ

3. שלב הנרמול, שהחל עם עלייתו של אהוד אולמרט לשלטון ב־2006. אולמרט נהג כאילו כבר סופחו הגושים דה־פקטו לישראל, ובתקופת כהונתו הואצה הבנייה בגושי ההתנחלויות ושימשה בעיקר כלי לפתרון בעיות חברתיות, ובראשן מציאת דיור לחרדים. בהתאם להבנות שהשיג שרון עם הממשל האמריקני, הוגבלה הבנייה לצד המערבי של גדר ההפרדה. אולמרט ושר הביטחון אהוד ברק לא התירו בנייה מעבר לגדר, ופיתוח ההתנחלויות המבודדות היה מצומצם וביזמה מקומית בלבד.

בקיץ 2008 התגוררו בגדה המערבית, מחוץ לגבול המוניציפלי של ירושלים, 282 אלף יהודים ב־120 יישובים. מהם חיו כשמונים אלף מתנחלים בשבעים ושבעה יישובים מחוץ לתוואי גדר ההפרדה ו־202 אלף תושבים בארבעים ושלוש ההתנחלויות ממערב לגדר.¹ מלבדם, עוד כמאתיים אלף יהודים מתגוררים בשכונות ירושלים שמעבר לקו הירוק.

ההתנחלויות הוקמו כדי לקבוע עובדות מדיניות, והשיגו את היעד שהציבו מקימיהן. הגדה המערבית נותרה בשליטה ביטחונית של ישראל. האלימות של הפלסטינים אילצה את ישראל להכריע, באמצעות בניית גדר ההפרדה, אילו התנחלויות יישארו בתחומה ואילו מיועדות לפינוי עתידי. המשא ומתן עם הפלסטינים מתבסס על ההנחה שבתמורה לפינוי ההתנחלויות המבודדות תוכל ישראל לשמור בידיה את קו הרכסים שגושי ההתנחלויות הגדולים בנויים עליו, וכך תרחיב את "מותניה הצרים" בסביבות תל אביב וירושלים.

החזון של שרון

הרעיון ששליטת היהודים בארץ ישראל תושג באמצעות רצף התיישבות שייבנה בהדרגה נולד בימי העליות הראשונות. מנחם אוסישקין ניסח אותו ב־1904, בראשית העלייה השנייה, במאמר "הפרוגרמה שלנו", אשר קרא בו לחבר את מושבות היהודים לגושים רציפים.² התפיסה שהציג עומדת ביסוד ההתיישבות הציונית בארץ מאז ועד היום.

הממסד שהנהיג את ישראל בעשורים הראשונים ועבר את התבגרותו הפוליטית בימי המנדט הבריטי וחומה ומגדל דבק בהתיישבות וביצירת רצף של יישובים יהודיים גם לאחר הקמת המדינה – כאמצעי להבטחת ריבונותה של ישראל בגבולות הקו הירוק. רק טבעי היה שלאחר מלחמת ששת הימים תשמש ההתיישבות כלי לקביעת עובדות, שיובילו בעתיד לשינוי גבול ולהרחבת שטח המדינה.

ממשלות המערך, שניהנו בין 1967 ל־1977, סיפחו את מזרח ירושלים ובנו בה שכונות יהודיות גדולות, והקימו עשרים ושתיים התנחלויות בגדה המערבית, בעיקר בבקעת הירדן ובגוש עציון, כבסיס להגשמת תכנית אלון, וכן בקריית ארבע

ליד חברון. מלבדן, הוקמו היאחזויות נח"ל (אלה אוזרחו מאוחר יותר), והותר למתנחלי סבסטיה להשתקע במחנה קדום ליד שכם.

המהפך הפוליטי הראשון ועליית הליכוד לשלטון בישרו את הזינוק הגדול בהקמת ההתנחלויות. הליכוד ביקש להנציח את שליטת ישראל בגדה המערבית, וההתיישבות נראתה ככלי המבטיח ביותר. התחושה הייתה שהזמן דוחק, על רקע תהליך השלום שהתנהל אז עם מצרים והחשש מחזרת המערך לשלטון. גוש אמונים והתנועה הדתית-לאומית סיפקו מועמדים חדורי מוטיבציה להתיישבות בגב ההר. בספטמבר 1977 הביא שר החקלאות אריאל שרון את תכניתו להקמת עשרות התנחלויות בגדה לפני ועדת השרים להתיישבות. בשש השנים הבאות החליטו ממשלות הליכוד להקים 103 התנחלויות (לא כולן הוקמו בסופו של דבר),³ ואלה התוו את מפת היישובים הקיימת בשטחים.

שרון הציג לשרים כמה יעדים:⁴ יצירת חיץ בין האוכלוסייה הערבית הישראלית במשולש לפלסטינים בגדה המערבית, מחשש להיווצרות גוש ערבי שיאיים על התושבים היהודים במישור החוף; תפיסת השטחים השולטים בתצפית על מרכזי האוכלוסייה של ישראל במישור החוף כדי להעניק להם עומק ולחזק את הפרוזדור ולהבטיח ששום כוח צבאי אחר לא יתפרס בשטחים השולטים; אחיזה בבקעת הירדן מול התקפה יבשתית ממזרח; והבטחת ירושלים כבירת הקבע של העם היהודי באמצעות בניית חגורת התנחלויות שתקיף את השכונות הערביות בעיר – גוש עציון, אפרת, מעלה אדומים, גבעת זאב ובית אל. שרון העריך שבניית ההתנחלויות בעוטף ירושלים תבטיח את הרוב היהודי ואת השליטה היהודית בעיר לעוד חמישים או מאה שנים.

ועדת השרים אישרה את תכנית שרון. "לא ידעתי אם השרים מאמינים לי", כתב בזיכרונותיו, "אבל אמרתי להם שאני המפא"יניק היחיד בחדר. אני לא מדבר לפרוטוקול, ולכן תחשבו היטב על התוכנית, כי ברגע שתאושר אני אבצע אותה".

שרון העריך נכון שדי יהיה לקבוע עובדות ראשוניות בשטח כדי שיימשך מפעל ההתנחלות גם בעתיד. הוא העדיף לפעול מהר, עד שתעצור ההתנגדות הפנימית והחיצונית את תנופת הפרויקט. בשנים הבאות עמדה ישראל בלחץ בין-לאומי למניעת הקמת התנחלויות נוספות, והמאמץ העיקרי הופנה לעיבוי ולהרחבת היישובים – בעיקר באזורים הסמוכים לקו הירוק, שהיה בהם ביקוש – ולבניית תשתיות כמו כבישים עוקפים, שהקלה על המתנחלים להתקיים בביטחון יחסי ליד הערים הפלסטיניות.

להגשמת היעד של הפרדת ערביי ישראל מהפלסטינים בגדה עודד שרון מאוחר יותר את תכנית הכוכבים לבניית יישובים יהודיים ממערב לקו הירוק, ששימשו מעין שדרה מקבילה להתנחלויות ממזרח לו (כוכב יאיר, צור יגאל, שער אפרים, הרחבת

ראש העין, בת חפר, קציר וחריש). המגע בין שתי האוכלוסיות האלה נמשך עד לאנתפאדה השנייה. את החיץ ביניהן יצרו שתי החלטות שקיבלה ממשלת שרון ב־2002: בניית גדר ההפרדה, שמנעה מעבר פיזי מהמשולש לגדה; והאיסור שהוטל על התאזרחות של פלסטינים אשר נישאו לאזרחי ישראל. אין ספק שהשיקול של הפרדה דמוגרפית בין ערבים אזרחי ישראל לתושבי הרשות הפלסטינית עמד לנגד עיניו של שרון באישור ההחלטות האלה.

תפיסת הגושים

בסוף שנות השמונים עמדה ישראל בלחץ גובר לעצור את הרחבת ההתנחלויות, על רקע האנתפאדה הפלסטינית, שזכתה לתמיכה בין־לאומית גדולה. ממשל ג'ורג' בוש האב התעמת עם ראש הממשלה יצחק שמיר, שחתר להמשך הבנייה ולהקמת התנחלויות חדשות, וסירב להעניק לו את הערבויות שביקשה ישראל למימון קליטת העולים מחבר המדינות.

במערכת הבחירות של 1992 הציג יצחק רבין, מועמד העבודה לראשות הממשלה, הבחנה בין "ההתנחלויות הביטחוניות", שהוא הצדיק אותן, ובין "ההתנחלויות הפוליטיות", שנבנו בריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית, ושהוא התנגד להן. רבין דגל בהפרדת האוכלוסיות, והוביל לכינון האוטונומיה של הפלסטינים בהסכמי אוסלו, אך התעקש שכל ההתנחלויות יישארו במקומן עד הסדר הקבע, לא פינה מתנחלים מבתייהם, ואף הניח את היסודות המדיניים להתרחבות נמשכת של ההתנחלויות.

הסכם הערבויות שהשיג רבין באוגוסט 1992 עם נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש התיר לישראל להשלים את הבנייה בפרויקטים שכבר החלו, והכיר בגידול ה"טבעי" של ההתנחלויות הקיימות באזור ירושלים ובבקעת הירדן.⁵ ההסדר הזה עורר בדיעבד מחלוקת קשה, והממשלים הבאים ניסו לסגת ממנו בטענה שישראל ניצלה לרעה את הפרצות של גידול "טבעי" והשלמת פרויקטים להרחבה מסיבית של הבנייה בכל ההתנחלויות.⁶

בתקופת רבין התקבעה מציאות שלפיה כל עוד מתנהל תהליך מדיני עם הפלסטינים ישראל נהנית מהפוגה בלחץ הבין־לאומי לעצירת ההתנחלויות. כך

במערכת הבחירות של 1992 הציג יצחק רבין הבחנה בין "ההתנחלויות הביטחוניות", שהוא הצדיק אותן, ובין "ההתנחלויות הפוליטיות", שנבנו בריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית, ושהוא התנגד להן

היה גם בימי שלטונם של אהוד ברק ואהוד אולמרט (לאחר ועידת אנפוליס). לעומת זאת, בתקופות של קיפאון והאטה בתהליך המדיני גברה הביקורת מבחוץ על התיישבות היהודים בשטחים. בפועל שימשו הלחצים האלה את האמריקנים

כאמצעי לעודד את ישראל שתנהל משא ומתן עם הפלסטינים. זאת גם הסיבה שהגידול המואץ של הבנייה בהתנחלויות נרשם בתקופות כהונתן של ממשלות השמאל דווקא, ולא בימי ממשלות הימין, שהזדהו עם המתנחלים.

רבין הציג את מורשתו המדינית בהביאו לאישור הכנסת את הסכם הביניים עם הפלסטינים (אוסלו ב) חודש לפי שנרצח. במרכזה עמדו שינויי גבול בגדה המערבית:

גבול הביטחון להגנת מדינת ישראל יוצב בבקעת הירדן, בפירוש הנרחב ביותר של המושג הזה... שינויים שיכללו את צירוף גוש עציון, אפרת, ביתר ויישובים אחרים שרובם נמצאים באזור מזרחית למה שהיה הקו הירוק לפני מלחמת ששת הימים. להקים גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש קטיף, גם ביהודה ושומרון.⁷

ההבחנה שהבחין רבין בין ההתנחלויות משני הסוגים במסע הבחירות שלו, כמו בנאומו המדיני האחרון, נשענה על אופן התפתחות היישובים בפועל. ככל מערכת יישובים, התפתחו גם ההתנחלויות בהתאם לקרבתן אל מרכזי התעסוקה והפעילות הכלכלית של ישראל. יישובים שהוקמו בקרבה יחסית לתל אביב ולירושלים והעניקו לתושביהם גישה נוחה למקומות עבודה ומסחר התרחבו הרבה יותר מהתנחלויות שהוקמו בראשי ההרים, ליד רמאללה ושכם, שחסרו מקורות פרנסה זמינים.

בתקופת רבין התגבשה גם העמדה שתציג ישראל במשאים ומתנים על הסדר קבע. במרכזה עמדה קביעת גבול, שיותיר את גושי ההתנחלויות בצד הישראלי, תוך כדי פינוי ההתנחלויות שיוותרו מעבר לקו.⁸ העיקרון היה שרוב המתנחלים בצד הישראלי ורוב ההתנחלויות בצד הפלסטיני, וההבדלים בין ההצעות נגעו להיקף השטחים שיסופחו לישראל ולתמורה שיקבלו הפלסטינים בצורת שטחים חלופיים ומעבר חופשי מעזה לגדה המערבית.

בתקופת כהונתו של ברק התנהלה תחרות בין שני תהליכים סותרים: מאמץ של המתנחלים לקבוע עובדות בהקמת עשרות מאחזים סביב ההתנחלויות הוותיקות, בהסכמה שקטה של הממשלה, שהעניקה להם הגנה ושירותים; ומאמץ מדיני שהובילה הממשלה להסדר קבע עם הפלסטינים. המאחזים לא הצליחו לשנות את המציאות הדמוגרפית, ונותרו נקודות יישוב של מיעוט אידאולוגי. התהליך המדיני לא הניב הסכם, אך קיבע בתודעה הבין-לאומית את מתכונת ההסדר העתידי, הנשענת על סיפוח גושי ההתנחלויות לישראל.

עתיד ההתנחלויות עמד במוקד הוויכוח הפנימי בישראל בתקופת שרון, ובייחוד בקדנציה השנייה שלו. בעבר היה שרון – בתפקידו המיניסטריאלי – היזם והפטרוני הפוליטי המובהק של ההתיישבות הישראלית בשטחים. כראש ממשלה

הוא עמד מול מתקפה של טרור מתאבדים פלסטיני, והיה נתון ללחץ כבד מצד האמריקנים לרסן את התפתחות ההתנחלויות וללחץ פנימי גובר להפגין תזוזה מדינית.

שרון קיבל שורת החלטות. החשובות שבהן היו בניית גדר הפרדה בגדה המערבית, בתוואי שהותיר את גושי ההתנחלויות בצד הישראלי, וביצוע ההינתקות – פינוי כל ההתנחלויות מרצועת עזה והריסת ארבע התנחלויות בצפון השומרון. הפלסטינים ותומכיהם בישראל ובקהילה הבין-לאומית, שראו בהקמת הגדר בגדה קביעת גבול דה-פקטו, ניהלו – ועודם מנהלים – מאבק משפטי ודיפלומטי לשינוי התוואי כך שיקיף נתח קטן ככל האפשר של קרקעות מעבר לקו הירוק. המתנחלים ותומכיהם ניהלו מאבק ציבורי ופוליטי קשה נגד ההינתקות; אמנם נכשל מאבק זה בעצירת התכנית, אך הוא הבטיח פיצויים גדולים למפונים.

במגעיו של שרון עם הממשל האמריקני הוא חתר להבנה שתאפשר לישראל לבנות כרצונה בגושים הקיימים, אם תימנע מהרחבת ההתנחלויות שמעבר לגדר. הוא ראה במכתב הנשיא ג'ורג' בוש מאפריל 2004 הכרה של האמריקנים בסיפוח הגושים לישראל בכל הסדר עתידי. שרון גם הבטיח לאמריקנים, ולא קיים, לפנות את המאחזים – התנחלויות שהוקמו ללא החלטת ממשלה לאחר עלייתו לשלטון. ממשל בוש העלים עין או שהסתפק בביקורת מתונה, בתגובה לתכניות בנייה חדשות בגושי ההתנחלויות. אך האמריקנים מנעו מישראל את פיתוח השכונה המתוכננת אי-1, בין מעלה אדומים לירושלים, מחשש שמא יחבלו בנייתה ואכלוסה בהקמת מדינה פלסטינית עם רצף טריטוריאלי בגדה.

הגדר כגבול בפועל

בעיני אהוד אולמרט, שהחליף את שרון בינואר 2006, נועדו חלוקת הארץ והיפרדות מהפלסטינים להבטיח רוב יהודי, חבל ההצלה של הציונות.⁹ בלב מסע הבחירות שלו עמד רעיון ההתכנסות – קביעת גבול על בסיס גדר הפרדה, פינוי ההתנחלויות שייוותרו מעברו האחר

במגעיו של שרון עם הממשל האמריקני הוא חתר להבנה שתאפשר לישראל לבנות כרצונה בגושים הקיימים, אם תימנע מהרחבת ההתנחלויות שמעבר לגדר

ועיבוי ופיתוח הגושים.¹⁰ ההסלמה הביטחונית בעזה ומלחמת לבנון השנייה הסירו את ההתכנסות מסדר היום הציבורי, ושאלת ההתנחלויות נדחקה לשולי הוויכוח הפנימי בישראל. תומכי ההתנחלויות ראו בהתקפות הרקטות מעזה ובמלחמה עם חזבאללה בצפון את ההוכחה שנסיגות ישראל רק מביאות להרעת המצב הביטחוני. בסוף 2007 החל תהליך אנפוליס, שנועד לגיבוש הסכם עקרונות בין ישראל לפלסטינים, אך עורר רק עניין ציבורי מועט בגלל ההערכה הרווחת שלא יצא מזה כלום.

למדיניות שניהלו אולמרט ושר הביטחון אהוד ברק בהתנחלויות היו כמה מרכיבים:

1. התוואי המתוכנן של גדר ההפרדה נקבע כקו פרשת המים במתן אישורי בנייה בהתנחלויות. ככלל, אישרו אולמרט וברק מכרזים ותכניות בנייה ממערב לגדר בלבד, ובכך חיזקו את מעמדה כגבול בפועל.¹¹ אמנם ממשלת שרון קבעה: "המכשול הינו אמצעי ביטחון למניעת פיגועי טרור, ואינו מבטא גבול מדיני או אחר",¹² אך מרגע שנבנה מכשול פיזי בשטח נוצרה הבחנה ברורה בין שני צדדיו.
2. בחודשים האחרונים, מאז ועידת השלום באנפוליס (נובמבר 2007), אושרו תכניות לבניית אלפי דירות חדשות בגושי ההתנחלויות, בעיקר בסביבת ירושלים (ובשכונות ירושלים שמעבר לקו הירוק). ההחלטות עוררו ביקורת בין-לאומית בטענה של הפרעה למשא ומתן המדיני, אך היא הייתה חלושה, וישראל התעלמה ממנה. ההתנחלויות מעבר לגדר המשיכו להתפתח בהיקף זעום וביזמה מקומית, בהעלמת עין מצד הממשלה.¹³ הן המשיכו ליהנות מכל השירותים הציבוריים, ולא התקבלה שום החלטה על חיסולן או על צמצומן. בניית גדר ההפרדה הואטה, לכאורה משיקולי תקציב, והוקפאה באזורים שנויים במחלוקת מדינית כמו אצבעות אריאל.
3. הממשלה נמנעה כמעט לחלוטין מפינוי בכוח של מאחזים, וניסתה להגיע להבנות עם הנהגת המתנחלים על פינוי מוסכם של מאחזים והעברת תושביהם להתנחלויות מוכרות. עד קיץ 2008 פונו שלושה מאחזים כאלה בהסכמה, מתוך 26 שישראל התחייבה על פינוים בפני הממשל האמריקני. מאחז רביעי, חזון דוד בקריית ארבע, פונה והוקם מחדש פעמים אחדות. צה"ל גם מנע את יישובה מחדש של ההתנחלות ההרוסה חומש ליד ג'נין, אך אפשר למתנחלים לבקר ולשהות במקום בלי הקמת מבני מגורים.
4. במשא ומתן שניהל אולמרט עם נשיא הרשות הפלסטינית אבו מאזן על הסכם המדף, שיקבע עקרונות להסדר קבע, הוא הציג את ההתנחלויות המבודדות כקלף מיקוח. הוא הציע לקבוע גבול מוסכם, ואז לפנות את ההתנחלויות מעברו האחר בשני שלבים. בתחילה פינוי מרצון תמורת פיצויים, ומאוחר יותר, עם יישום ההסדר כולו, פינוי בכוח של המתנחלים הנותרים. בתמורה נדרשו הפלסטינים להסכים שישראל תבנה ללא הגבלה ממערב לגבול שייקבע, גם אם יידחה ביצוע ההסדר.

אולמרט הציע לספח לישראל שבעה-שמונה אחוזים מהגדה המערבית ולפצות את הפלסטינים בשטח חלופי של חמישה אחוזים בערך ובמעבר מעזה לגדה. עד קיץ

2008 לא התקבלה הצעתו על דעתו של אבו מאזן, שהיה מוכן לסיפוח ישראלי של שני אחוזים בערך מהגדה על בסיס חילופי שטחים.

אולמרט מימש את הבטחתו לעבדות ולחזק את גושי ההתנחלויות, אך לא עמד במשימה העיקרית שהציב עם עלייתו לשלטון – קביעת גבול בגדה המערבית, בהסכמה או במהלך חד-צדדי. בתקופת כהונתו הלכה גדר ההפרדה והתקבעה בתודעה הישראלית, ובמידה מסוימת גם בתודעה הבין-לאומית, כגבול דה-פקטו, בעיקר דרך מדיניות הבנייה והפיתוח בשטחים. הטיפול במאחזים ובהתנחלויות שמעבר לגדר נדחה.

ציפי לבני ושאל מופז, המתמודדים המובילים על החלפת אולמרט בהנהגת קדימה, הציגו השקפות דומות. לבני אמרה שגדר ההפרדה היא קו ההתייחסות לחלוקת הארץ,¹⁴ ומופז דיבר על הכללת גושי ההתיישבות בתחומי ישראל.¹⁵ הפערים בין עמדותיהם נגעו לקצב הנכון לניהול המשא ומתן יותר משנגעו למיקום הגבול.

ההתנחלויות ככלי חברתי

בהנחה שבגושי ההתנחלויות הגדולים – עוטף ירושלים, מעלה אדומים, גוש עציון, מודיעין עילית ומערב השומרון – כבר נוצרה מסה קריטית של מתיישבים שתבטיח את סיפוחם העתידי לישראל, אפשר להעריך שישראל כבר הצליחה להסיט את גבולה העתידי ממזרח לקו הירוק בכל הסדר מדיני עתידי. ההשפעה השולית של תוספת מתנחלים בגושים על ההסדר המדיני תהיה זניחה, אם בכלל.

במצב הזה נועדה הרחבת הבנייה בגושים כיום למימוש יעדים לאומיים אחרים, ובראשם הקלת בעיות חברתיות: מציאת דיור לאוכלוסייה ענייה או מהמעמד הבינוני, מחוץ לאזורי הביקוש המובהקים בגוש דן ובירושלים. המדיניות הזאת נועדה בראש ובראשונה לסייע לחרדים.

הממשלה מפנה אוכלוסייה חרדית להתנחלויות הקרובות לקו הירוק. שתי ההתנחלויות הגדולות ביותר בשטחים הן הערים החרדיות מודיעין עילית וביתר עילית, שגם קצב הגידול שלהן הוא הגבוה ביותר. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה,¹⁶ בסוף 2007 התגוררו במודיעין עילית 37,800 תושבים, ובביתר עילית – 31,900 תושבים. האוכלוסייה בשתי הערים גדלה ב-9.6 אחוזים בשנה הקודמת. לשם השוואה, במעלה אדומים התגוררו 33 אלף תושבים, ואוכלוסייתה גדלה ב-2007 בשיעור של 3.8 אחוזים. באריאל התגוררו 16.6 אלף תושבים, והאוכלוסייה גדלה ב-1.2 אחוזים בלבד.

עמנואל, העיר החרדית השלישית בשטחים, לא הצליחה למשוך אליה תושבים כמו ההתנחלויות הסמוכות יותר לקו הירוק. בסוף 2007 חיו בה 2,700 תושבים בלבד. בסך הכול חיו בשלוש הערים החרדיות כרבע מהתושבים היהודים בגדה

המערבית. חלקם של החרדים מקרב כלל אוכלוסיית המתנחלים צפוי לגדול בגלל ההתרחבות המואצת של הערים החרדיות לעומת התנחלויות אחרות. משרד הבינוי והשיכון, המופקד על פיתוח הבנייה הציבורית, מציב את פתרונות הדיור לחרדים במקום גבוה בסדר העדיפויות שלו. לפי נתוני המשרד,¹⁷ יש בישראל 600 אלף חרדים, ואוכלוסייתם גדלה בשיעור של כשישה אחוזים בשנה. מחפשי הדיור החרדים נקלטו במודיעין עילית, בביתר עילית, בעיר החרדית אלעד ובשכונות חרדיות בבית שמש ובאשדוד, שבתחומי הקו הירוק. משרד הבינוי והשיכון מסביר: "במרבית היישובים החרדיים, למעט מודיעין עילית וביתר עילית, פוטנציאל הדיור מוצה ברובו".

ביטוי למדיניות של הפניית החרדים לגושי ההתנחלויות היה שני מכרזים לבנייה שפרסם המשרד בחודשים האחרונים, להקמת 286 יחידות דיור בביתר עילית ו-350 דירות באגן האיילות בגבעת זאב. הנימוק למכרזים היה: "מענה לצרכים הדחופים של הגידול הטבעי בירושלים, בהעדר מענה בעיר לאוכלוסייה של זוגות צעירים בקרב העדה החרדית".¹⁸

יישוב החרדים מעבר לקו הירוק נותן מענה לצרכים של קבוצת אוכלוסייה ייחודית ומתבדלת, שמוכנה לחיות בריחוק יחסי ממרכזי התעסוקה, המסחר והבילוי בגוש דן. המדינה מגשימה כך את היעדים של פיזור האוכלוסייה וניצול קרקעות שוממות במורדות הרי יהודה, בלי להגדיל את הצפיפות ואת הביקושים באזור תל אביב ובשרון, שהאוכלוסייה החילונית מרוכזת בהם. הסידור הזה נוח גם לחרדים וגם לחילונים, שמעדיפים לחיות בריחוק אלה מאלה.

הבנייה בגושי ההתנחלויות גם מאפשרת למדינה לתת דיור חדש לאוכלוסייה ענייה (החרדים) או לחילונים ולמסורתיים מהמעמד הבינוני, שהיו מתקשים לרכוש לעצמם דירה באזורי הביקוש. הדבר עולה בבירור מהסקר הכלכלי-חברתי

של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה,¹⁹ המחלק את ההתנחלויות לשלוש קבוצות, בהתאם לאשכול הכלכלי-חברתי שהיישוב נמצא בו. הערים החרדיות הן העניות ביותר: ביתר עילית באשכול 1 (היישוב היהודי היחיד באשכול הנמוך ביותר), מודיעין עילית ועמנואל באשכול 2. במעמד הביניים (אשכולות 5-6) נמצאות מעלה אדומים, אריאל ואפרת, שנעשתה בהן בנייה ציבורית נרחבת. במעמד הבינוני-גבוה (אשכולות 7-8) נמצאות גבעת זאב, אלקנה, אורנית ואלפי מנשה.

לשם השוואה, המצב הכלכלי-חברתי בהתנחלויות שמחוץ לגושים קשה יותר. קריית ארבע באשכול 3, מטה בנימין ובית אל באשכול 4, קדומים ומעלה אפרים

יישוב החרדים מעבר לקו הירוק נותן מענה לצרכים של קבוצת אוכלוסייה ייחודית ומתבדלת. המדינה מגשימה כך את היעדים של פיזור האוכלוסייה

באשכול 5. שוב הוכח הכלל היסודי של הגאוגרפיה היישובית: הקרבה למרכז היא משתנה מכריע בקביעת המצב הכלכלי-חברתי של קהילות ויישובים. מקורבים לאולמרט הציגו נימוק נוסף לתכניות הבנייה הגדולות שאושרו בחודשים האחרונים בגושי ההתנחלויות. לדבריהם, הדירות החדשות מיועדות לקליטת מקצת תושבי ההתנחלויות שמעבר לגדר, שיתפנו בעתיד בתכנית פינוי פיצוי מרצון. בדרך זו תשיג הממשלה את ריכוז המתנחלים בגושים, במרחק לא גדול מהמקומות שיעזבו.

סיכום

במרכז הוויכוח על ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית עומדת הטענה שהמשך קיומן יסכל הסדר לחלוקת הארץ בין שתי מדינות – ישראל ופלסטין. המתנגדים להתנחלויות מזוהים מערעור הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית, וחוששים לעתיד המפעל הציוני, אם ימשך ערבוב האוכלוסיות בשטחים. השמאל הישראלי מתח ביקורת גם על ההשלכות המוסריות שיש לכיבוש אולם טענה זו לא נשמעה בשנים האחרונות. המתנחלים ותומכיהם רואים בהתיישבות מעבר לקו הירוק את הביטוי העליון להגשמת הציונות ומסד לביטחונה של ישראל בטווח הארוך, ומזהירים כי חלוקת הארץ היא שתביא לחורבן הציונות. הוויכוח הזה נראה כיום אנכרוניסטי ומחמיץ את העיקר. ישראל נוהגת כאילו כבר סופחו לתחומה בפועל ההתנחלויות שממערב לגדר ההפרדה, מפתחת אותן בחופשיות, ומשתמשת בהן לפתור בעיות חברתיות בחסות הסכמה פוליטית רחבה. ההתנחלויות שמעבר לגדר נותרות במקומן כקלף מיקוח להסדר מדיני או עד שתמצא המנהיגות אשר תסכים ליטול את הסיכונים של עימות פנימי בעניין פינוי המתנחלים ותשלום פיצויי העתק למפונים.

הערות

1. נתוני משרד הביטחון.
2. מנחם אוסישקין, "הפרוגרמה שלנו", מצוטט בתוך: שלום רייכמן, **ממאחז לארץ מושב**, הוצאת יד בן-צבי, ירושלים 1979, עמ' 124.
3. דוח מבקר המדינה 34, פעולות בנייה ופיתוח ביהודה ושומרון, עמ' 81–104. בדוח מפורטות כל החלטות הממשלה על הקמת התנחלויות עד 1983.
4. Ariel Sharon with David Chanoff, *Warrior*, pp. 356–371.
5. *New York Times*, July 21, 1992.
6. דוח מיטשל מ-2001 ומפת הדרכים מ-2003 דורשים את הקפאת הבנייה בהתנחלויות, לרבות גידול טבעי.
7. דברי הכנסת ה-13, הודעת הממשלה על אישור הסכם בין ישראל לפלסטינים בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, 5 באוקטובר 1995.

8. התכנית הראשונה לקביעת גבול דמוגרפי, שיותיר בידי ישראל אחד עשר אחוזים מהגדה המערבית, ובהם כל ההתנחלויות הגדולות, הייתה הצעת החוקר יוסי אלפר מ־1994: **יישובים וגבולות** – מחקר 3, על סוגיות הסדר הקבע, בהוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים. המפה שהתווה אלפר דומה מאוד לתוואי גדר ההפרדה שאושר כעשור לאחר מכן.
9. נאום אולמרט עם הצגת ממשלתו בכנסת, 4 במאי 2006.
10. אולמרט הציג את ההתכנסות בראיונות לעיתונים **הארץ**, **ידיעות אחרונות** ו**מעריב**, 10 במארס 2006. הוא גם סיפר על הרעיון למנהיגי ארצות הברית, בריטניה וצרפת, אך ההתכנסות לא חרגה מעולם מגדר העיקרון הכללי ולא תורגמה לתכנית מפורטת.
11. החריג הבולט היה אישור הקמת עשרים בתים במשכיות, במועצה האזורית בקעת הירדן, Ynet, 24 ביולי 2008.
12. החלטת הממשלה ב־1 באוקטובר 2003.
13. לפי דוח מעקב ההתנחלויות של Foundation for Middle East Peace, הנשען על נתוני שלום עכשיו ומשרד השיכון, מינואר עד יולי 2008 היו בבנייה ארבעים וארבעה בתים בהתנחלויות שמעבר לגדר ו־560 בתחומי הגדר. הפער הגדול בין שני עברי הגדר בולט אפילו בפרסומים של ארגוני שמאל, שיש להם עניין להראות גידול והרחבה של ההתנחלויות.
14. **מוסף הארץ**, 29 בדצמבר 2006.
15. **ידיעות אחרונות**, 8 באוגוסט 2008.
16. אוכלוסייה ביישובים שהיו בהם אלף תושבים או יותר, נתונים ארעיים ל־31 בדצמבר 2007.
17. הודעה לעיתונות על הקמת העיר החדית חריש, 5 באוגוסט 2008.
18. הודעה לעיתונות, 21 במאי 2008.
19. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אפיון הרשויות המקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 2003, פורסם ב־2006. סקר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המחלק את הרשויות לעשרה אשכולות חברתיים-כלכליים, משמש בסיס להקצאת שירותים חברתיים.